

Dossier

Ik heb altijd geleerd dat ...Goed en fout en de rol van het geheugen in taaladvisering en onderwijs

DIRK CALUWÉ

Beweren dat taal verandert, is een open deur intrappen, maar hoe klein de veranderingen soms ook zijn, steeds weer zie je dat die aanleiding kunnen geven tot heftige discussies en emotionele reacties. Het gaat dan al vlug over wat men zelf 'altijd geleerd heeft', over taalfouten die steeds meer gemaakt worden en over taalverloedering.

De taalkundige die de veranderingen beschrijft, kijkt meestal onwennig naar die reacties. Hij kan zijn activiteit alleen maar verantwoorden met de boodschap dat taal niet inherent goed of fout is, dat elke natuurlijke taal constant in beweging is en dat we op ontwikkelingen in de taal niet echt veel vat hebben. In dit artikel sta ik stil bij de spanning tussen descriptie en prescriptie, en de rol die het geheugen daarin speelt.

Voor veel taalgebruikers speelt het normatieve aspect een belangrijke rol in hun opvattingen over wat taalkennis of taalvaardigheid is. Het gaat te ver om te beweren dat het onderwijs daarvoor als hoofdverantwoordelijke aan te wijzen is, maar het is wel degelijk het onderwijs dat de ideeën over goed en fout voedt. Zowel in het moedertaal- als in het vreemdetalenonderwijs zijn goed en fout sleutelbegrippen. Op school doen we jarenlang moeite om foute spellingen, woorden en formuleringen te vervangen door correcte.

Onderwijs

Op het vlak van het woordgebruik heeft dat leerproces voor de moedertaal een erg wisselend succes. De als correct gepropageerde woorden en formuleringen slaan er vaak niet in om werkelijk in het geheugen te blijven hangen omdat er een sterke concurrentie is van de woorden die via het natuurlijke taalleerproces in de thuistaal en de persoonlijke omgeving verworven zijn.

Maar tegelijk is het jonge brein in veel gevallen wel erg ontvankelijk voor de inprenting. Als een leerkracht of docent maar vaak genoeg herhaalt dat een woord fout is, kan de rode streep heel diep in het geheugen gegrift zijn. De herkenning van de fout wordt dan een reflex, zoals duwen op het rempedaal bij rode stoplichten in het verkeer.

Zodra leerlingen en studenten de schoolbanken verlaten hebben, zwakt het proces van inprenting van goede en foute vormen af omdat er dan veel minder 'waakhonden' zijn zoals in de schoolcontext. Het residu van de schoolcarrière is dan een grotere of kleinere set van fouten en de bijbehorende correcte vormen, die meegenomen wordt naar de beroepswereld. Voor zover ik weet, is er geen onderzoek naar gedaan, maar op basis van de taaladviespraktijk kan ik alleen maar vermoeden dat dat residu van sterk ingeprente fouten van taalgebruiker tot taalgebruiker sterk verschilt, maar dat het behoorlijk lang meege dragen wordt. Een leerkracht of docent draagt in die zin een grote verantwoordelijkheid. Welke taalkwesties verdienen het om extra aandacht in het correctiebeleid te krijgen omdat ze het waard zijn te overleven als residu van afgeleerde taalfouten?

De rol van het geheugen voor de taalkennis komt ook mooi tot uiting bij de spelling. Woordbeelden zijn zo sterk in ons geheugen gegrift dat we het lastig vinden om die te veranderen. In discussies over spellingwijzigingen beschouwen taalgebruikers de aantasting van het woordbeeld gemakkelijk als een rechtstreekse aanval op hun eigen taalvaardigheid of op de taal zelf. Bij oudere generaties is de weerstand nog groter omdat die al langer aan de bestaande woordbeelden gewend zijn. Tegelijkertijd zijn het vaak dezelfde mensen die klagen dat de spelling te moeilijk is en vereenvoudigd moet worden. Wat men dikwijls met veel moeite en inspanning geleerd heeft, is op die manier tegelijkertijd een onwrikbaar referentiepunt én een bron van frustratie. Zoals bij kwesties over goed en fout woordgebruik kan het geheugen de taalgebruiker daarbij dus behoorlijk parten spelen.

Taaladvies

Taaladviseurs worden in hun beroepspraktijk geconfronteerd met een vergelijkbaar probleem. Een taaladviseur probeert zo professioneel mogelijk te antwoorden op de vraag wat goed en wat fout is, wat standaardtaal is en wat niet, maar hij weet dat in wezen elk advies dat hij geeft of publiceert, vroeg of laat herroepen kan moeten worden omdat de taalrealiteit veranderd is. Dat leidt tot een vreemde paradox: hoe beter de taaladviseur zijn best doet om de adviezen in de praktijk te laten doorwerken, hoe nefaster die adviezen kunnen zijn op het moment dat het duidelijk wordt dat ze niet langer aangehouden kunnen worden. De taaladviseur leeft bij de gratie van de taalgebruiker die probeert het taaladvies ter harte te nemen, maar bestendigt op die manier ook de gebrandmerkte varianten. De geleverde inspanningen om een fout in het geheugen te griffen, zijn op het moment dat de fout niet langer als fout beschouwd wordt, dan juist een hinderpaal. Het stoplicht blijft dan rood.

In deze digitale tijden speelt deze problematiek meer dan vroeger omdat taaladviezen door het internet algemeen toegankelijk zijn geworden. Websites voor taaladvies (*Taaladvies.net*, Genootschap Onze Taal, VRT en Taaltelefoon) worden intensief geconsulteerd en zijn daardoor ook meer en meer tot het publieke domein gaan behoren. Taaladviseurs en taaladviesdiensten dragen op die manier ook een grote verantwoordelijkheid: welke taalvarianten verdienen het om duidelijk een negatief label te krijgen en zo een plaats te verwerven in het collectieve digitale geheugen? Vanuit een leerperspectief kun je de vraag ook anders stellen: kunnen het onderwijs en de adviespraktijk niet beter een descriptief en relativistisch standpunt innemen door niet langer in termen van goed en fout te opereren? Het antwoord daarop is ja en nee.

Normenkader

Het is mijn overtuiging dat zowel taaladviseurs als taaldocenten duidelijk moeten maken welk normenkader ze hanteren bij uitspraken over goed en fout. Bij spellingkwesties is het normenkader algemeen bekend: de officiële spelling in de Woordenlijst (*Woordenlijst.org*) is verplicht voor het onderwijs en de overheid. Spellingadviezen hebben in die zin ‘kracht van wet’.

Voor lexicale en grammaticale kwesties ligt het anders, omdat er geen centraal gezag is dat vastlegt wat goed en fout is. *Taaladvies.net* en *Taaltelefoon.be* zijn weliswaar ook sites van de overheid, maar de adviezen over lexicale en grammaticale kwesties hebben op die sites alleen maar een adviserend karakter (zie daarover <http://taaladvies.net/taal/advies/verantwoording/>). Het is in de praktijk ondoenbaar om bij elk advies toe te lichten hoe het precies tot stand gekomen is, maar een algemeen inzicht in de manier waarop taaladviezen

tot stand komen, is van cruciaal belang. Daarom zijn er op *Taaladvies.net* ook teksten opgenomen die toelichten wat er onder het begrip standaardtaal verstaan wordt (<http://taaladvies.net/taal/advies/tekst/85>) en wat de werkwijze voor de totstandkoming van de adviezen is (<http://taaladvies.net/taal/advies/tekst/86>).

Hieronder licht ik enkele aspecten van de adviespraktijk toe die volgens mij ook voor het onderwijs belangrijk zijn. Ik sta daarbij stil bij de normatieve principes die Jan Renkema in de *Schrijfwijzer* noemt.

Naslagwerken

Bij elke kwestie die voor *Taaladvies.net* wordt uitgezocht, wordt eerst de informatie daarover uit de naslagwerken in kaart gebracht. Die gegevens hebben alleen maar een verkennende functie. Een advies kan uiteindelijk helemaal anders luiden dan wat in de naslagwerken staat. Iets wat traditioneel afgekeurd wordt, kan dus toch als correct beschouwd worden. Recente voorbeelden daarvan zijn *in het algemeen* (in de betekenis ‘over het algemeen, doorgaans, meestal’), *zetel* (standaardtaal in België in de betekenis ‘zitmeubel’), *solden* (standaardtaal in België voor *koopjesperiode*).

Woordenboeken, naslagwerken en adviesboeken zijn belangrijke hulpmiddelen, maar bronnen lopen de facto altijd achterop in de beschrijving van de taalwerkelijkheid, ook al zijn er onder andere door de digitalisering van woordenboeken meer mogelijkheden voor tussentijdse updates. Het blijft daarom belangrijk om leerlingen en studenten kritisch te leren omgaan met de informatie uit de bronnen. Als ze later in het beroepsleven staan, moeten ze weten dat het geen zin heeft om te blijven terugvallen op de autoriteit van oude naslagwerken of de leerboeken uit hun schooltijd.

Statistische norm en attitudenorm

De twee belangrijkste normen voor *Taaladvies.net* zijn de statistische norm en – in aanvulling op het rijtje met normen van Jan Renkema – de attitudenorm. De statistische norm houdt verband met de gebruiksfrequentie. Met behulp van zoekmachines zoals Google en digitale krantencorpora zoals Mediargus en LexisNexis wordt gekeken hoe vaak bepaalde vormen of gebruikswijzen ervan in de praktijk voorkomen. Vormen of gebruikswijzen die in het hele taalgebied erg vaak voorkomen of in verhouding tot andere vormen met dezelfde betekenis en/of functie niet marginaal te noemen zijn, komen in principe in aanmerking voor het label ‘standaardtaal in het hele taalgebied’ op *Taaladvies.net*. Vormen of gebruikswijzen die respectievelijk alleen in België of alleen in Nederland frequent voorkomen, kunnen het label ‘standaardtaal in België’/‘standaardtaal in Nederland’ krijgen.

Bij kwesties die in dat onderzoek een onduidelijk beeld opleveren of duidelijk in tegenspraak zijn met wat in de naslagwerken staat, wordt er daarna onderzoek gedaan naar de attitudenorm. Daarbij wordt informatie verzameld over de aanvaardbaarheidsoordelen die taalgebruikers uitspreken over bepaalde vormen of gebruikswijzen. Er wordt in zulke gevallen niet alleen geteld hoe vaak iets in de praktijk voorkomt, maar ook hoe vaak iets als standaardtaal/geen standaardtaal benoemd of ervaren wordt. Voor dat onderzoek wordt een beroep gedaan op een vast informantenpanel. Het panel voor *Taaladvies.net* bestaat uit ongeveer zeventig Vlamingen en Nederlanders die professioneel met taal bezig zijn of taalgevoelig zijn, zoals leerkrachten, journalisten en tekstschrijvers. Aan het panel wordt een paar keer per jaar een reeks met korte tekstjes ter beoordeling voorgelegd. Bij elke tekst wordt aan de panelleden gevraagd welke woorden of wendingen ze niet kennen, welke woorden of wendingen ze zelf niet zouden gebruiken, en welke woorden of wendingen ze in de standaardtaal niet juist of niet aanvaardbaar vinden. Door het informantenpanel krijgen de taaladviseurs een beeld van de kennis van taalvarianten én de attitudes die de informanten ertegenover hebben.

Het grote voordeel van het internet is dat ook leerlingen en studenten gebruik kunnen maken van bijvoorbeeld Google om een beeld te krijgen van taalvariatie. Het is belangrijk om leerlingen daarover ook inzichten te bezorgen. Op welke manier kan Google mij iets leren over taal en taalgebruik, maar ook: op welke manier kan Google mij op het verkeerde been zetten als het om goed en fout gaat? Google kan bijvoorbeeld erg nuttig zijn om een beeld te krijgen van de variatie in het gebruik van de tussen-s in samenstellingen (bijvoorbeeld *tijdgeest/tijdsgeest*), maar voor het aaneenschrijven van samenstellingen is Google vaak misleidend omdat allerlei foute spellingen naast elkaar voorkomen. In dat geval is het belangrijk dat leerlingen en studenten weten op welke websites ze betrouwbare informatie over de spellingregels vinden en hoe ze de regels moeten toepassen. In de schoolpraktijk kan elke klasgroep ook als informantenpanel fungeren. Elke klasgroep kan uitspraken doen over: wat gebruik ik, wat vind ik goed, wat vind ik fout? Dat soort informatie is een prima uitgangspunt om het fenomeen taalvariatie en het begrip standaardtaal bespreekbaar te maken.

De frequentie- en attitudegegevens die voor de adviezen op *Taaladvies.net* verzameld worden, leveren bij veel kwesties een duidelijk beeld op, maar geregeld is dat allesbehalve zwart-wit. Bij zulke gevallen is er een grote spanning tussen de statistische norm en de attitudenorm, dat wil zeggen tussen wat sommigen zeggen en wat anderen beweren te moeten zeggen in de standaardtaal. Als het beeld onscherp blijft, wordt dat ook zo verwoord op *Taaladvies.net*. Dat is onder andere het geval bij Belgisch-Nederlandse woorden die in de praktijk heel vaak voorkomen, maar waarvoor er toch nog duidelijk een negatieve attitude heerst, bijvoorbeeld omdat het algemeen bekende kwesties uit de taaladviestraditie zijn. Voorbeelden daarvan zijn *best* in de betekenis van *het best*, *terug* in de betekenis van *weer*, *begoed*, *frigobox*, *toekomen* in de betekenis van *aankomen*. Die gevallen zijn een bevestiging dat taal zich niet gemakkelijk in de duale structuur 'goed/fout' laat dwingen en dat de

soms jarenlange inspanningen om bepaalde woorden te weren, niet altijd het verhoopte resultaat opleveren. Ook voor een taaldocent is het belangrijk dat hij niet altijd uitspraken doet in termen van zwart of wit. Op die manier kunnen leerlingen en studenten beter voeling krijgen met de effectnorm of de communicatieve norm: in welke contexten zijn welke varianten duidelijk/gepast, in welke contexten zijn welke varianten onduidelijk/ongepast, en wat zijn dan de alternatieven? Het is vooral door kennis over de alternatieven dat de registergevoeligheid en het inzicht in taalvariatie kunnen groeien.

Voor *Taaladvies.net* spelen de historische norm, de logische norm, de zuiverheidsnorm en de esthetische norm een secundaire rol. De taaladviseur laat zich niet in de eerste plaats door die principes leiden om een oordeel over varianten uit te spreken. Hij probeert op basis van de commentaren uit het panelonderzoek wel een beeld te krijgen van de manier waarop zulke normen de attitude van taalgebruikers beïnvloeden. Waar dat nuttig is, worden ze in de adviezen als verklaring gegeven voor de attitude van taalgebruikers. Voor de onderwijspraktijk is dat ook belangrijk. Zo kan een sterke nadruk op het gebruik van begrippen als tautologie, pleonasme, barbarisme, gallicisme en anglicisme leerlingen en studenten te veel de indruk geven dat taal een logisch systeem is of dat taal correct is als ze gezuiverd is van elementen van vreemde oorsprong. Zulke begrippen zijn pas zinvol in een breder kader over wat de bepalende factoren zijn voor goed en fout in taalkwesties.

Conclusie

De bovenstaande aspecten maken het niet alleen voor een taaladviseur maar ook voor een taalleerkracht minder comfortabel dan vroeger. Het is gemakkelijker om zonder verantwoording de etiketten goed en fout op varianten te plakken, of te kiezen voor een relativisme waarin het onderscheid tussen goed en fout niet langer als een relevant leerdoel wordt geformuleerd. Wie wel de uitdaging aangaat om zijn normenkader te expliciteren, kan leerlingen en studenten een betere basis geven voor de manier waarop ze later in de beroepspraktijk met de concepten goed en fout kunnen omgaan. Schoolkennis kan op die manier meer kennis voor het leven worden. Het devies kan dan zijn: 'Ik heb altijd geleerd dat ..., maar ik weet nu dat ...'

Dirk Caluwé is hoofd van de dienst Taaladvies van de Vlaamse overheid. In die functie coördineert hij de werkzaamheden van de Taaltelefoon en is hij betrokken bij de dienstverlening voor Taaladvies.net, de taaladviesite van de Nederlandse Taalunie. Hij is lid van het Taaladviesoverleg en de Commissie Spelling van de Nederlandse Taalunie.

e-mail: dirk.caluwe@dar.vlaanderen.be